

ЕДИН РЯДЪК ОБРАЗЕЦ НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРВОРЕЗБА ОТ XV В.

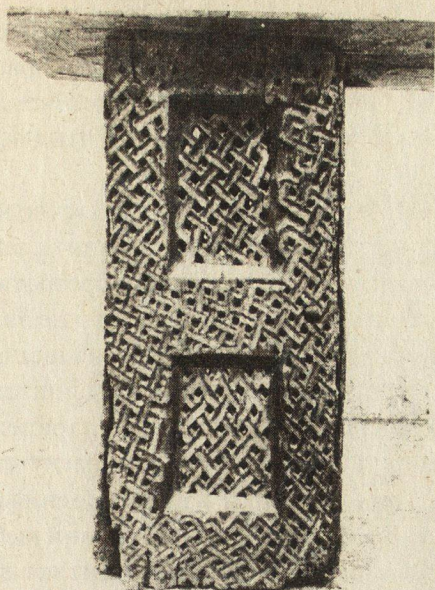
Иванка Гергова

В Музея на Бачковския манастир се съхранява между другите ценности една рядка вещ, която обикновено не събужда интереса на посетителите. Това е ниска масичка с квадратен плот, чийто призматичен постамент е покрит с плитка резба. Тя е репродуцирана няколко пъти в албуми и изследвания, но все още не е публикувана пълно. Сръбската изследователка Верена Хан пише най-много за масичката, като я нарича “масичка за свещи”, и я датира от края на XV в. Мила Сантова е на мнение, че паметникът е от средата на XVI в. Въпросът за датировката на масичката е важен. Същественото ѝ значение за историята на българското изкуство е в това, че тя стои усамотено сред запазените образци на дърворезбата. След знаменитите врата и трон от Хрельовата църква на Рилския манастир от 30-те години на XIV в. чак до второто десетилетие на XVII в. в развитието на това изкуство у нас има дълга пауза. Случайно или не, но ние не познаваме никакви произведения на дърворезбата, които могат със сигурност да се датират от тези близо три века.

Масичката от Бачковския манастир има църковно предназначение. Тя е твърде ниска, за да е проскинитарий, а плоският ѝ плот показва, че не е била и аналой за поставяне на книга за четене по време на богослужението. Предполагането на В. Хан, че това е масичка за свещи, е напълно приемливо.

Плотът на масичката е масивен, грубо издялан от цяло парче дърво, като по периферията отгоре има невисок бордюр. Поставката е четиристенна. Всяка от страните е разделена на широка рамка и две вдлъбнати пана. Дърворезбата върху рамката е на плътен фон, а върху паната е ажурна. Орнаментиката се състои от геометрична плетеница без растителни елементи, чийто градивен елемент е лента с вдлъбнат жлеб. Между преплетените ленти по рамката е инкрустиран мастикс.

Орнаментът върху рамката и четири от паната е съвсем прост — представлява мрежа от преплетени ленти. Върху три от паната плетеницата е малко по-усложнена. В центъра на една от стените е гравирани надпис. Над него е изрязан орнамент с наглед хаотичен рисунък. Това, което прави впечатление, е несръчното изпълнение на дърворезбата, липсата на симетрия и завършеност на композициите. Неуверената ръка на резбаря се чувства нав-

сякъде — той не умее да проследи движението на лентите, да спази логиката на преплитането им или да даде ясна представа за първоначалния си замисъл. Масичката е изпълнена във време, когато плетеничната орнаментика е била “на мода”, но от човек, за когото дърворезбата очевидно е била странно занимание.

В късносредновековното и поствизантийско изкуство на Балканите се развива този тип орнамент, чиято основа са плетениците, като получава широко разпространение в каменната пластика, дърворезбата, ръкописната книга, златарството и отчасти в църковната възба. Ако не знаехме нищо за произхода на Бачковската масичка, нейната датировка щеше да е много трудна задача. Произведенията на непрофесионални изпълнители, каквото е нашето, се датират трудно, особено ако нямат близки паралели, а случаят с Бачковската масичка е точно такъв. Този тип орнамент е най-характерен за XIV — XVI век, макар че у нас се срещат и произведения с подобни плетеници и през XVII и XVIII в. В царски двери и църковни мебели от Македония и Румъния от XV и XVI в. плетеничната орнаментика достига най-голямо съвършенство. Там се среща и инкрустация с мастикс. В сравнение с тези произведения нашата масичка изглежда рустично, или може би архаично.

Важен елемент на Бачковската масичка е надписът. Високите му стройни букви са изписани много по-вещо от орнамента. Най-вероятно надписът гласи: “Помени Господи Гри(горий)”. Формулата “Помени Господи”, следвана от име или имена, е често срещана в дарителските надписи от стенописи, икони и църковни утвари, а понякога придружава имената на авторите на произведението. Тези думи свещеникът изговаря по време на проскомидията, като споменава имената на основателите и ктиторите на църквите. Сред многобройните ктитори на Бачковския манастир е известен само един с име Григорий — основателят на обителта Григорий Пакуриани. Няколкото запазени поменика на манастира не споменават друго такова име. Дали надписът от масичката се отнася за основателя и пръв дарител на Бачковския манастир, или за някой друг, неизвестен от изворите Григорий, трудно може да се каже.

Квадратното пано над надписа е запълнено с орнамент с хаотична и неясна рисунка. Всъщност не е изключено това да е надпис криптограма. Внимателното вглеждане може да разчете в този “орнамент” името Григорий на гръцки — ΓΡΙΓΟΡΙΟΣ.

В историята на Бачковския манастир няма много периоди, в които би се изработила и приела вещь за църковна употреба със славянски надпис. През първите няколко века от съществуването му манастирът е грузински, макар в границите на Византия, както изрично пише в Типика, съставен от Григо-

рий Пакуриани. По време на царете Иван Асен II и Иван Александър обителта е в границите на Българската държава и вероятно е дарена от тях. Иван Гошев намерил в подвързията на един гръцки ръкопис от библиотека-та на манастира фрагменти от славянски ръкопис с името $\overline{\text{P}} \overline{\text{I}}\overline{\text{O}}$, за който предполага, че е къс от царска грамота на манастира. Някои автори мислят, че по това време част от братството на манастира е било съставено от българи, но за това няма конкретни доказателства. Цар Иван Александър е изписан като ктитор в притвора на горния етаж на Бачковската костница, но и този стенопис е сигниран на гръцки. По принцип масичката би могла да е изработена по това време. Малко вероятно е обаче, като се има предвид високото положение на манастира и царствените му ктитори, да се приеме като дар в църквата такова рустично произведение. Според характера на орнаментиката и изпълнението масичката е създадена през XV или XVI в. Шестнадесети век би трябвало да се изключи, тъй като от втората половина на XV в. нататък Бачковският манастир е напълно погърчен. Всичко, което е запазено от XVI в. там — ръкописи, икони и др., е придружено изключително от гръцки надписи. През 1577 г. в някоя от църквите на обителта се издига или подновява иконостас, от който е запазен фриз с изображения на Дейсис и апостоли. Въпреки високото качество на иконописта, фризьт няма резбована украса. Така е без изключение във всички датирани от XVI в. иконостаси в българските земи.

Единственото възможно време за създаване на масичката, когато със сигурност част от манастирското братство е българско, а същевременно изкуството на църковната дърворезба е в упадък, е самото начало на XV в. Това е времето, когато последният български патриарх Евтимий Търновски е заточен в манастира и там дочаква своята кончина (ок. 1402 г.), заобиколен от свои ученици. Младият Константин Костенечки отива специално в Бачковския манастир, последното убежище на най-образования българин от XIV в., но не заварва патриарх Евтимий жив. Той усвоява от последователите на патриарх Евтимий — Андрей и Андроник правилата на Търновската книжовна и правописна школа, които по-късно излага в съчинението си “За буквите”. Андрей и Андроник не са вече между живите през 1428 г., когато имената им са вписани в един манастирски поменик. Към средата на XV в. е писан един Псалтир от манастирската библиотека с гръцки текст, но със заглавия на славянски, което показва, че в манастира по това време е имало все още монаси българи, но се е служело на гръцки.

Бачковската масичка е създадена най-вероятно през първите две десетилетия на XV в., когато обителта е все още огнище на българската писменост и култура. В тези тежки и несигурни времена, когато всички предишни об-

ществени структури са се разпаднали, художествените огнища са загаснали, а книжовници и художници са се разпръснали в търсене на по-безопасно съществуване, е напълно обяснима появата в някой от манастирските храмове на едно неособено майсторско произведение на дърворезбата. Но не естетическа, а историческа е главната стойност на този паметник: с изключение на няколко ръкописа, у нас не е запазено нищо, създадено в началото на XV в. — време, твърде неподходящо за градителска или художествена дейност.

